

Héber nyelvtörténet

*A pijjutok és a középkori költészet
nyelve*

Koltai Kornélia

2020.04.22.

Az óra vázlatja

- I. A vonatkozó korszak és földrajzi területek meghatározása, nyelvi kitekintés
- II. A *píjjutok* rövid bemutatása (irodalomtörténeti megközelítésben: előzmények, korszakolás, liturgiai jellemzők, tipologizálás)
- III. A *píjjutok* nyelvi sajátosságai
- IV. Szaadja Gaón (9-10. sz.) munkásságáról nyelvi perspektívából
- V. A spanyol-zsidó aranykor (10-12. sz.) költészete említésszinten (irodalomtörténeti perspektívából)
- VI. A spanyol aranykori költészet nyelvi sajátosságai

Az óra anyagának irodalma

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 202–245.
- Dobos Károly, Sém fiai. *A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), pp. 191–198.

I. A vonatkozó korszak és földrajzi területek meghatározása, nyelvi kitekintés

Középkori zsidó történelem dióhéjban (ld. BT-honlap)

- I.sz. 70: a második jeruzsálemi szentély lerombolása

3. század elejéig: tannaitikus kor

3-6. század: amórai kor

- 637: Jeruzsálem muszlim meghódítása

7-10. század: gáoni kor

- cca. 1038: a (bagdadi) gaonátus vége

10-12. század: spanyol-zsidó aranykor

11-14. század: klasszikus askenázi kor

- 1492: spanyolországi kiűzetés

Askenázi világ („német”): Kelet-és Nyugat-Európa

Szfaradi világ („spanyol”): muszlim világ, stb. stb: Itália, Jemen, Perzsia...

A héber nyelv helyzete és használati köre: Palesztina, i. sz. 5./6. és 7. század

- késői midrások redakciója
- maszoréták tevékenysége
- héberoktatás az iskolákban
- liturgikus használat (ima, bibliaolvasás) –
- a *pajtaním* (*pijjut*-költők) tevékenysége
 - (+ dokumentumok pénzügyekről, feliratok, levelek, utazók beszámolóí)

- II. A *pijjudok* rövid bemutatása
(irodalomtörténeti megközelítésben:
előzmények, korszakolás, liturgiai jellemzők,
tipologizálás)

A *pijjutok*

- **Irodalomtörténeti megközelítésben:**

- műfaji meghatározás: liturgikus költemények
- a liturgiai költészet szinonimája (tág értelemben ma is így használatos: *kínót*, *z^emírót*, az ima bevezetőjében vagy lezárásában szereplő dalok, az ima állandó részévé vált költemények stb.)
- az elnevezés eredete: *pajtaním*-ből, ami a gr. *ποιητης*-re megy vissza: előimádkozók, énekesek, „házi poéták”
- szombat- és ünnepnapokon saját kompozíciók alkotása:
 - a bibliai olvasmánynak, ill. a szent nap speciális témájának megfelelően,
 - a *pijjutok* a korban ismert „legendákból” (midrásokból) is meríthetik témájukat stb.

A pijjutok

- **Irodalmi előzményei:**

- alfabetikus akrosztikonok, korai költői targumok, a *d^erasa* eljárásai, *midrások* retorikai megoldásai
- posztbiblikus költészeti anyag: *hékhalót*-himnuszok stb.

- **„Történelmi előzményei”:**

- bizánci kormány rendelete: talmud-tanulmányok elhallgattatása → szóbeli tan megismertetése szombati és ünnepnapi imákba belefoglalva

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)

- 1. korszak:

Pre-klasszikus *pijjut*: 5. és 6. sz.

- Joszé ben Joszé (legrégebbről ismert *pijjut*-költő)
 - alkotásai: *avódák* (*Jom Kippur* *múszáf*-imájában foglalnak helyet)
 - verstani jellemzők: rímtelen, rendező elv: szómetrum
 - stílus: egyszerű
- 2. korszak:

Klasszikus *pijjut*: 6. sz.– 8. sz.

- Jannaj (6. sz.)
- alkotásai a palesztinai 3 éves ciklusra: *k^eróvák/k^edušták* (szombat- és ünnepnapi *amida* 3. áldása elé + *tísa b^eav* és *purím sahitjának* minden áldásában)
- rím bevezetése!
- verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)
- 2. korszak:
 - **Klasszikus *pijjut*:** 6. sz.– 8. sz.
 - Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.)
 - alkotásai: *k^eróvót*, pl. *peszah* 1. napja *muszáfjának* „*tal tén*” harmat-imája
 - verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll, ugyanaz a szó zárja minden egyes strófát, „refrén”, metrikus

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)
- 3. korszak:
 - **Késő-keleti korszak:** i. sz. 750–1050
Babilónia és Észak-Afrika a központ
 - Anonimus (9. sz.)
 - alkotásai: *pizmónok* („kórusdalok, -refrének”)
 - 1 éves Tóra-olvasási ciklus – nincs klasszikus *keróvót*
 - verstani jellemzők: kevésbé ritmikus sorok, a rímelés kevésbé igényes formái
 - A kairói genizából (felf. 19. sz. vég) előkerült *pijjutok* zöme ebből a korszakból származik!

A pijjutok

- **Típusai:** *avóda, k^eróva/k^edushta, pizmón, ma'aravím, ma'aravót, jócér, azharót* stb.
- **Státuszában bekövetkezett változás:** az 1. imakönyv megszerkesztésével –
- Amram Gaón, 9. sz. Babilónia
- **Továbbélése:** Szaadja Gaóntól (9-10. sz.) kezdődően újra virágzik, főként a 16. századig

- III. A *pijjutok* nyelvi sajátosságai

A *pijjudok* nyelvi jellemzői

- BH + RH + (egyéni) újítások

- *BH*:

←archaikus korszak: archaikus végződés

← kl. korszak:

- igeörzsek, pl. pu'al

- igei formák – hosszú és rövid igei formák:

juss., cohort., *inf. abs.*

- *waw consecutivum*

A *pijjutok* nyelvi jellemzői

- *RH:*
 - א"ל mintha ל"ל lenne (א"ל / ל"ל fúziója)
 - igitörzsek: pl. nitpa'al
 - összetett igeidő (הִתְהַיְתָּה + part.): gyakorító képzés
 - segédigés jövő: עֲתִיד לְ-
 - [nazálisok neutralizációja] (nunáció): ם / ן keveredés
 - װ / ן neutralizáció
 - laringálisok-faringálisok felcserélése
 - névmási suffixumok: ךְּ- (S/2., m.)
 - pauzális formák használata kontextuális formáknál

A *pijjutok* nyelvi jellemzői

- BH + RH + (egyéni) újítások
 - HB-beli hapaxok „újraélesztése”
 - szegolata-képzés: אַנְקָה → אַנְקָ ('nyögés'), לְמוֹד → לְמֹד ('tanulás', 'tanítás')
 - bizonyos igeörzsi morfémaképletek produktivitása: *qittúl, q^etíla, qetel, qitlón*
 - denominatív képzés (szegolatákból igék, egyéb névszókból, partikulákból igék):
כֶּטֶן ('anyaméh') → הַבְּטִין ('terhessé tesz'), טָרַם ('mielőtt') → טִרְמָנִי ('megelőzött engem')
 - gyenge igék ragozása *ayin-waw*-ként: נָסַע → סָע ('indul', 'utazik')

A *pijjutok* nyelvi jellemzői:

- ragozott igealakok prepozícióval való ellátása:
-־ָ, -־ָ, -־ָ, -־ָ + perf. igealak stb.
- idegen szavak jelentésének átvitele hasonló hangalakú héber szavakra: אִיָּא ('völgy' ← gr. 'föld')
- szóalakok lerövidítése: מַעֲשֵׂה → מַעֲשֵׂ ('tett') תַּאֲוָה → תַּאֲוֹ ('vágy')
- passzív formák reflexívre váltása
- inkongruenciák stb.

A pijjutok

- **Nyelvi és stiláris jellemzői:**

- forma és tartalom bonyolultsága
- stílus tömörsége, nehézkessége
- homályos jelentésrétegek,

→ **a „klasszikus pijjut” kritikája:**

- Ábrahám ibn Ezra, (12. sz.): parabolák, talányok, homály, *dras*, talmudi nyelvezet használata, neologizmusok, utalások, elhallgatások miatti elmarasztalás

- IV. Szaadja Gaón (9-10. sz.) munkásságáról
nyelvi perspektívából

Szaadja Gaón mint híd a *pajtanok* és a spanyol korszak költői között

- Szaadja Gaón: 882 (Egyiptom)–942 (Babilónia)
- gaónná kinevezve: 928, Szúra
- fordításai arabra: Tóra, más bibliai könyvek, arab magyarázatokkal kiegészítve, 1. imádságos könyv megszerkesztése egyiptomi zsidóknak, arab összekötő szöveggel
- prózai munkák (filozófiai, nyelvészeti, halákhikus, polémikus), domináns nyelv: arab (judeo-arab)
- költészet: héber nyelven, főként vallásos, de néhol „világi” motívumok, arab nyelvi hatás
- *Agrón (Széfer ha-Agrón)*: héber szótár, rímelő szólistával!; 1. „kiadás” (903) héber, bevezetője: héberül, nyelvtan, 2. kiadás: arab fordítás, arab bevezető: stilisztikai útmutató (poétika): a költészet „művelése” érdekében a magas szintű hébertudás sürgetése, stilisztikai tisztaságra törekvés megfogalmazása

Szaadja Gaón nyelvi sajátosságai

BH:

- *waw consec.*
- vonatkozó névmás
- bibliai héber gemináták használata
- *inf. abs.* mint a *figura etymologica* része

RH:

kevéssé jellemző

← hif'íl ragozás: ׀ meghagyása (arámi hatás)

← inkongruencia: nem-szám figyelmen kívül hagyása (a beszélt nyelv hatása)

Szaadja Gaón nyelvi sajátosságai

„Újítások”

- ragozott igealakok prepozícióval való ellátása
- *st. constr. (nomen regens)* névelővel történő ellátása
- denominatív képzés: דָּהוּם → דָּהוּמִים ('mélybe dob')
- a gyök egy radikálisának kihagyásával új rövidített forma használata
- bizonyos gyökök önkényes származtatása: יָדָן → יָדָדָן ('alapot lefektet')
- analógiás képzés: גְּשָׁמָה ('eső') ← שְׂמָלָה ('köntös')

- V. A spanyol-zsidó aranykor (10-12. sz.)
költészete említésszinten (irodalomtörténeti
perspektívából)

A spanyol-zsidó aranykor költői

- Ibériai-fsz., Andalúzia, iszlám periódus: 950–1150
- zsidó többnyelvű udvari költők: muszlim uralkodó udvaroncainak, zsidó főurak udvarában, világi tudósok, támogatott szabadfoglalkozásúak, „polihisztorok”
- arab hatás a tudományos munkásságukban: kül. arab műfajok átültetése (filozófia, természettudomány, nyelvészet)
- arab hatás a költészetükben: formai-tartalmi eszközök meghonosítása: bordalok, dicshimnuszok, lamentációk, szerelmi dalok; arab versformák és verselés → nyelvi sajátosságok
- próza: „önfordítások”, a fordításirodalom megszületése, ibn Tibbon dinasztia, 12-13. sz.
- költészet: héber a választott költői nyelv, a mindennapokban nem elsődlegesen használatos

A spanyol-zsidó aranykor költői (válogatás)

- Dunas ben Labrat (10. sz.)
 - időmértékes verselés, világi költészet
- Menahem ben Szaruq (10. sz.)
 - kritikai észrevételek
- Jehudi ben Seset (10-11. sz.)
 - precedensek a HB-ból a nyelvi „anomáliákra”

A spanyol-zsidó aranykor költői (válogatás)

- Samuel ha-Nagid „fejedelem” (10-11. sz.)
 - a héber új stílusának kifejlesztésében fő szerep: újítások
- Slomo ibn Gabiról (11. sz.)
 - legkisebb arab hatás
- Mose ibn Ezra (11.-12. sz.)
 - RH-hatás, újítások
- Jehuda ha-Lévi (11-12. sz.)
 - az összes költő közül leginkább BH-követő

- VI. A spanyol aranykori költészet nyelvi sajátosságai

A spanyol aranykori költők nyelvi sajátosságai

RH-sajátosságok

- perifrasztikus konstrukciók: összetett igeidő (הִיָּה + part.) stb.

pijjut-formák megőrzése:

- jelentések „önkényes” felcserélése: אֶרֶץ ('ég', 'menny')
- gyenge igék ragozása *ayin-waw*-ként
- új morfológiai képletek: מְזַמֵּר ← מְזַמֵּר
- *qittúl*, *q^etíla*, *qetel*-mintára szóalkotások
- BH-ban csak sing. vagy csak plur. -formában előforduló szavak képzése plur.-ban és sing.-ban is
- megváltozott jelentések: לְמַעַן (okhatározói értelem)

A spanyol aranykori költők nyelvi sajátosságai

arab hatás a szókincsre: módosult jelentéstartalom, új konstrukciók

- technikai kifejezések (tükörfordítások): עֵפֶר / צָבִי ('vers'), עֵפֶר / צָבִי ('kedves'); הַשֵּׁק ('szeretett') ← hasonló hangzású ar. szó
- זְמַן (er. 'idő'), יָמִים (er. 'napok') → 'sors'
- בְּנוֹת הַיָּמִים ('szerencsétlenségek', 'csapások')
- עֵינַי הַלֵּב ('belső látás')
- összetételek: אָבִי, אָהִי és a מְתִי produktív, pl. בֵּין אָהִי בֵּין ('értelmes személy'), אָבִי שֵׁיר ('a legnagyobb költő'); מְתִי אָהֶבָה ('szerelmesek')
- קָרוֹב מֵ- ('közel vmihez'), דָּמָה כְּ- ('összehasonlít vmivel')

Házi feladat

– tetszőlegesen választott

pijjut vagy könnyebb középkori vers

középkori héber nyelvre jellemző
sajátosságainak gyűjtése,

*ld. A megadott linkeken! (Illetve természetesen
további oldalakon is van lehetőség böngészni,
egyéb versek is szóba jöhetnek!)*

- Viszlát jövő szerdán!